

LBRIS

We know
books

FLORIAN ROATIȘ

**Odiseea filosofică a
conștiinței și alte texte**

Limes
2023

noștințe puține și superficiale. Fără cunoașterea istoriei, a geografiei și a literaturii române, sentimentul apartenenței la comunitatea românească, ca și al datoriei față de ea, devine fragil, lipsindu-i pe tineri de rădăcinile identitare. Tinerii studioși de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din prima jumătate a secolului XX plecau în străinătate – în Germania și Franța îndeosebi, iar după studii, probând sentimente patriotice, reveneau în țară, spre a-și aduce contribuția la dezvoltarea învățământului, științei și culturii românești, formând elita intelectuală a țării. Astăzi, dimpotrivă, tinerii de valoare abia așteaptă să plece spre alte orizonturi, de unde cei care se întorc sunt o excepție și o minoritate. Ba, mai mult, paradoxal, dintr-un popor considerat conservator, sedentar în spațiul nostru carpato-danubian, am devenit, poate, cel mai migrator popor din Europa!

Iată suficiente motive care pledează pentru necesitatea cunoașterii de către noi, românii, a istoriei naționale, pentru o corectă inserție pe axa temporalității, căci, așa cum afirma Lucian Boia, „nimic nu lămurește mai bine prezentul și căile alese spre viitor decât modul cum o societate înțelege să-și asume trecutul”¹.

¹ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 58.

CUPRINS

I. STUDII, ARTICOLE, RECENZII	7
O lume clădită de suflet, pentru suflet.....	9
Omul – valoare centrală în axiologia pașoptistă	12
Pașoptiștii și imperativul obiectivității istorice	17
Cuvintele sfârșitului sau un original dicționar în fața morții	27
O publicație de excepție	31
O carte eveniment: <i>N. Steinhardt și paradoxurile libertății</i> .	35
Odiseea filosofică a conștiinței de la Socrate la Heidegger .	40
N. Steinhardt: portret în postumitate	45
De la polisul grec la americanizarea Europei	50
N. Steinhardt și biblioteca Mănăstirii „Sfânta Ana”, Rohia ..	55
Un tribun al unității naționale: George Pop de Băsești	62
O fiică ilustră a Sălajului: Elena Pop Hossu-Longin	95
Augustin Cozmuța – omul și cărțile sale	119
Ar fi împlinit 85 de ani.....	141
II. MARGINALII POLEMICE.....	152
Nicoară Mihali, ultimul intelectual?	154
O enciclopedie și erorile ei	162
Un truc editorial: două titluri, aceeași carte	187
Completări și rectificări la ediția a doua a <i>D.G.L.R.</i>	195
Divagații culturale (unele inconfortabile)	219
III. EDITORIALE, PREFEȚE/POSTFEȚE	235
Cultura și ipostazele realității	237
Săluc Horvat sau discreția criticului	242
Pledoarie pentru autocunoaștere	247
Pădurea, între elogi și îngrijorare.....	250
Între nostalgie și speranță	255

Teodor Ardelean și elogiul cărții	262
Corectitudinea politică: ideologie sau religie seculară?..	269
Învățământul românesc: încotro?	274
România – o țară a paradoxurilor	280
Patrie și patriotism – concepte desuete?	291
Protocronismul și mândria de a fi român	296
De la Radu Stanca la Constantin Noica.....	301
Pledoarie pentru cunoașterea istoriei naționale	312

O lume clădită de suflet, pentru suflet*

Nu știu cum îmi imaginam eu în copilărie Paradisul – relațiile mele cu transcendența fiind foarte vagi –, dar un lucru este cert: cu mult înainte să-l citesc pe Jorge Luis Borges, celebrul scriitor latino-american, în biblioteca din satul natal, printre cele câteva mii de volume, m-am simțit fericit. O fericire pe care încerc, cu obstinație, s-o reiterez de mulți ani de când trăiesc iarăși printre cărți – cărțile mele, mai ales.

Eram copil, deci, când, în pofida lipsurilor materiale și a inerentelor umilințe, am descoperit lumea mirifică și infinită a cărților în care m-am retras cu voluptate, dar și cu un disimulat orgoliu. Cartea avea pentru mine un caracter magic și sacru, dar nu o sacralitate liturgică. Am trăit cu intensitate un sentiment pe care, mult mai târziu, la maturitate, l-am găsit exprimat prin elocventa dublă metaforă „lumea ca o carte și cartea ca o lume!”

Cartea îmi permitea să evadez cu ușurința gândului din cotidianul prozaic, cenușiu, spre alte zări, spre alte țărâmurii: la Polul Nord cu eroii lui Veniamin Kaverin din *Doi căpitani*, navigam pe Mississippi cu celebrii Tom Sawyer și Huckleberry Finn ai lui Mark Twain, zburam de la Pământ la Lună sau călătoream mii de leghe pe apele mărilor și oceanelor cu personajele din cărțile lui Jules Verne!

Iată de ce amintirile mele cele mai consistente din copilărie sunt cărțile pe care le-am citit, iar dacă numele și trăsăturile unor colegi s-au estompat până la uitare, nu același lucru s-a petrecut cu personajele și creatorii lor mai sus amintiți.

Încă de copil mi-am descoperit apartenența la casta bibliofagilor, a „mâncătorilor de cărți” (la figurat, desigur!), despre care scria Diodor din Sicilia acum 2000 de ani în a sa *Biblioteca istorică*.

Am ales Cartea și am rămas definitiv sub magia ei, acest simbol al eternității mai elocvent decât piramidele egiptene! Și

* Text publicat în *Bibliotheca septentrionalis*, An I, nr. 2, iulie 1993, pp. 15-16.

cum să nu alegi – la un crepuscul de secol și de mileniu – Cartea, cum să nu-ți sprijini și în aceste vremuri tensionate fragila făptură pe această nemuritoare creație a spiritului uman, când, în urmă cu douăsprezece secole, Carol cel Mare, cvasianalfabet, cerea să i se pună la moarte, în raclă, o carte! În marea și definitivă trecere spre un teritoriu necunoscut, regele alegea Cartea, dovadă a încrederii în puterile ei sacre.

Biblioteca, adevărată Casă a Cărților, mi s-a relevat a fi un cosmos spiritual, probând vocația demiurgică a omului, această ființă finită, capabilă, prin creație, să cocheteze cu infinitul, cu absolutul.

Odată intrată în circuitul său firesc, o carte se dovedește aptă să dea răspunsuri celor animați de îndoieli și tensiuni cognitive și să deschidă mereu noi drumuri ale cunoașterii și ale speranței. Dar ca să încolțească pe un teren propice, să fecundeze și să îmbogățească spiritual, răspândind germeni de lumină, ea trebuie să ajungă în mâinile destinatarului, ale celui dornic de a se împărtăși din omnisciență și eternitate.

Rolul atât de modest, în aparență, de a face posibilă comunicarea interspirituală, de a asigura joncțiunea între carte și cititor revine acelor slujitori în templul cărții care sunt bibliotecarii.

Cu pasiune și migală, cu competență și bunăvoință, ei pregătesc întâlnirea dintre carte și cei cărora le este destinată. Iar fără ei, fără dragostea de carte care îi animă, bibliotecile n-ar mai fi „fântâni de apă vie”, după expresia lui Al. Rosetti, pentru cei însetați de cultură și nici Paradisul pe care îl evocă Borges, ci banale depozite și morminte de cărți.

I-am privit cu adânc respect pe toți slujitorii cărții cu care am intrat în contact, în decursul a peste patru decenii, dar cu deosebire pe cei de la Biblioteca Județeană „Petre Dulfu” din Baia Mare, cu care am avut cea mai lungă și mai fructuoasă colaborare, iar această mărturisire este prea sinceră și prea cunoscută, ca să fie suspectată drept un gest de *captatio benevolentiae*!

Vizarea unui doctorat în filosofie m-a obligat să recurg la fondul bogat de carte al acestei instituții de cultură.

N-am știut și nu știu nici acum ce trebuia să admir mai mult la bibliotecarii ei: răbdarea cu care căutau, la solicitările

mele, prin labirintul bibliotecii, sute de cărți și de reviste; dorința lor de a-mi pune în mână cartea cerută; bucuria și satisfacția care răzbăteau din vocea și din ochii lor când cărțile poposeau pe masa mea de cititor sau perfecta cunoaștere a autorilor și titlurilor nu numai de interes general, ci și de strictă specialitate – filosofie și istorie în cazul meu.

N-am putut și nu voi putea vreodată să mulțumesc îndeajuns colegilor mei întru această nobilă dăruire care este Cartea – cu deosebire celor de la Colecții speciale, Împrumut adulți și Sala de lectură, și nu numai lor – pentru sprijinul pe care mi l-au acordat ani la rând la adunarea materialului necesar unei teze de doctorat. Dar, din păcate, după săvârșirea ei, a urmat o perioadă în care i-am căutat mai rar, preocupările fiindu-mi deturnate în alte direcții.

Am devenit risipitor doar cu timpul, nu și cu sentimentele, căci în tot acest răstimp n-am încetat să mă gândesc cu considerație și prietenie, dar și cu o doză de „invidie” la toți cei care lucrează în biblioteca băimăreană.

Și acest din urmă sentiment este generat, în primul rând, de privilegiul pe care îl au acești slujitori ai cărții în comparație cu noi, ceilalți posibili și anonimi cititori: de a trăi o parte din viață în tovărășia marilor spirite ale omenirii, într-o lume clădită de suflet și pentru suflet!

Din inimă, în gând, le urez multă sănătate și nenumărate bucurii și satisfacții în nobila lor profesie, însoțite de o inalterabilă pasiune, precum și dragoste pentru carte.

Omul – valoare centrală în axiologia pașoptistă*

Fără a avea preocupări exprese de axiologie – însăși disciplina axiologiei, ca domeniu autonom de cercetare, era pe cale de constituire la mijlocul secolului al XIX-lea –, gânditorii generației române de la 1848 au contribuit la conturarea unei table de valori istorice prin care credem că pot fi anexați fără rezerve teritoriului axiologiei românești, pe care l-au prefăcut prin problematica abordată și prin aportul lor la definirea unor concepte și idei ale viitoarei discipline filosofice.

Valorile sunt un produs social-istoric, manifestări obiective ale subiectului axiologic. Universul însuși al creației omenești ar rămâne fără viață și sens în absența intervenției umane apreciative. De aceea, omul se cuvine să fie considerat valoarea centrală a oricărei table de valori. Aceasta este și viziunea pașoptiștilor, expusă, din păcate, fragmentar în puținele lor lucrări, întrucât activitatea practică, revoluționară, nu le-a permis timpul necesar reflecției filosofice.

Locul privilegiat sub raport ontic și axiologic al omului este subliniat cu tărie de către George Barițiu: „Om, socotit după natura sa trupească și sufletească, între toți locuitorii pământului stă pe treapta cea mai înaltă și nicăieri nu-și află sieși asemenea”¹.

Pentru pașoptiști, deși neemancipați de divinitate, omul este văzut ca o ființă întru totul pământescă. Caracterul său terestru, senzitiv și rațional, reprezintă pentru Simion Bărnuțiu notele esențiale și adevărate ale omului.

Împotriva schematizărilor și absolutizărilor unilaterale, fie în sens teologic, fie mecanicist, pașoptiștii concep omul în unitate

* Publicat în *Cele Trei Crișuri*, Oradea, Serie nouă, Anul X, nr. 5-6, mai-iunie 1999, pp. 1, 3.

¹ George Barițiu, „Om”, în *Viața și ideile lui George Barițiu*. Studiu și antologie de Radu Pantazi, Editura Științifică, București, 1964, p. 94.

tea celor două componente: omul este materie și spirit, rațiune și instinct, fiind deopotrivă determinat și liber. Ei transcend, astfel, opoziția tradițională dintre materie și spirit, suflet și corp, subliniind unitatea acestora, așa cum face Nicolae Bălcescu atunci când comentează – cu competență – o lucrare a lui Aimé Martin: „Materia și spiritul ce compun omul sunt așa de strâns unite împreună, una înrâurează atât de mult asupra celuilalt, încât a pretinde a însemna acurat hotărârea lor se pare o absurditate”¹.

Nu mai este vorba de două entități opuse, una materială și una alta spirituală, ci de una și aceeași realitate cu două aspecte fundamentale, în care niciunul nu se poate realiza în dauna sau fără ajutorul celuilalt. Când cele două trepte – rațională și senzitivă – nu sunt în echilibru, predominând una sau alta, faptul are repercusiuni negative asupra omului. Numai împreună, reunite într-o singură structură ontologică, ele formează ceea ce se numește *fenomenul uman*.

Pașoptiștii văd în rațiune trăsătura esențială a omului, originea supremației sale absolute asupra regnului natural și animal. Rațiunea exprimă, în concepția lor, semnul de distincție cel mai autentic al omului, umanitatea constând, în ultima instanță, în raționalitate.

Gânditorii generației române de la 1848 au surprins și alte determinări ale ființei umane și, în primul rând, determinarea socială.

Spre exemplu, Ion Ghica afirmă *expressis verbis* că „omul se naște social și e silit să fie sociabil”², exprimând astfel convingerea că omul poate deveni – și devine – ceea ce este numai între ceilalți oameni, deci în societate, idee venind pe firul istoriei de la Aristotel³. Ideea este împărtășită și de către ceilalți pașoptiști,

¹ Nicolae Bălcescu, „Filosofie socială” în *Opere, vol. I. Scrieri istorice, politice și economice 1844-1847*, Editura Academiei R.S.R., București, 1974, p. 167.

² Ion Ghica, „Pământul și omul”, în *Opere*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, glosar, bibliografie de Ion Roman, Editura Minerva, București, vol. III, 1973, p. 63.

³ Gânditorul grec definește omul ca „ființă socială”, considerând că societatea este mediul propice și condiția necesară a realizării umanului. Vezi Aristotel, *Etica nicomahică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 16.

printre care de Ion C. Brătianu, care afirmă cu limpezime esența socială a omului, caracterul obiectiv al conviețuirii oamenilor, determinat de necesitatea satisfacerii trebuințelor morale și intelectuale, dar în special a celor materiale.

O idee care străbate ca un fir roșu antropologia pașoptistă este aceea a perfectibilității omului, idee de mare valoare teoretică, alimentând substanțial optimismul acestei generații. Ideea esențializată a acestei perfectibilități, „omul nu se naște, ci se face”, este regăsită la G. Barițiu, Ion Heliade Rădulescu, Mihail Kogălniceanu, Ion C. Brătianu, Ion Ghica și alții.

Perpetua devenire stă în natura omului, este însuși destinul lui, căci, observă Barițiu, „omul se tot face necurmat”, rămâne mereu sub semnul posibilului. Contrar afirmației rousseauiste a degradării ființei umane în și prin societate, legea perfectibilității este în viziunea pașoptiștilor „cea mai frumoasă dintre toate legile ordinului natural”¹.

Rațiunea nu este resimțită de pașoptiști ca o maledicție, ci ca adevărată nobilitate a omului. Spre deosebire de animal, căruia îi lipsește istoria, fiind și rămânând un produs strict biologic, omul nu e doar ceea ce se naște, ci mai ales ce devine. Capacitatea de autoperfecționare este semnul superiorității față de regnul animal, dar și posibil izvor de nenorociri, dezastre etc. Ambivalența stării de perfectibilitate este cuprinsă încă în celebrul discurs al umanistului italian Pico dela Mirandola, *Despre demnitatea omului*, care sparge iconoclastic milenara viziune ascetică medievală a unui om predeterminat absolut prin voința divină. Aceeași înțelegere a ființei umane, aflate sub semnul unei perpetue autodepășiri, este proprie și pașoptiștilor noștri.

Omul se poate înălța, dar la fel de bine se poate degrada, poate degenera. Prin cultură, el a depășit definitiv, ireversibil starea de animalitate. Proces dificil, anevoios, a cărui înaintare era prea puțin sesizabilă în fazele de început, afirmă G. Barițiu. Despre primii pași ai desălbățicirii omului, crede același gânditor, avem urme vagi sub formă de tradiții și mituri, a căror veridicitate este îndoielnică. Se poate face, însă, o comparație între

¹ Ion Ghica, „Convorbiri economice”, în *Opere*, ed. cit., vol. II, 1970, p. 117.

starea popoarelor necultivate de azi (din timpul lui Barițiu, n.n.) și procesul ancestral de cultivare a omului, căci „cursul culturai totdeauna și pretutindeni tot cam aceleași schimbări au avut”¹. Iată o idee valabilă și în etnologia contemporană!

Barițiu surprinde, totodată, cu o deosebită pătrundere, semnificația genezei limbajului, „sfânt... dar al naturei”, cum se exprima acesta. Prin limbaj și vorbire, omul și-a extins universul existențial, creând un univers specific uman, spiritual. Fără limbă, vorbirea n-ar exista, nici conștiința, căci ea face posibile ideile și, totodată, relațiile dintre oameni.

Ideea omului ca valoare supremă este afirmată într-un mod lipsit de echivoc de pașoptiști, cu deosebire de cei transilvăneni, vizibil influențați de filosofia kantiană în această problemă. Prin Barițiu, ei proclamă ferm cerința de a privi omul oriunde și întotdeauna numai ca scop și niciodată ca mijloc: „Niciodată nu apăsa pe om spre a-l face numai unealtă și mașină oarbă. Acela nu e vrednic a se numi om carele mai mult vrea a se folosi cu oamenii decât a folosi el altora”².

În spiritul dreptului natural, pașoptiștii consideră că omul este liber de la natură și critică tot ceea ce îngreădește și limitează dreptul inalienabil al omului la libertate, aceasta fiind considerată, tot în sens kantian, ca un dat fundamental al ființei umane. Viziunea lor, esențial umanistă, aprecia drept inumană orice fel de asuprire. O spune cu accent programatic Mihail Kogălniceanu: „Nu este omenesc ca omul să exploateze pe om, ca cei mulți să fie instrumentele de muncă ale celor puțini și ca un popor să jertfească viața în folosul unora, în contra principiilor evanghelice și ale adevăratei libertăți”³.

Pașoptiștii critică vehement concepția lui Aristotel și a adeptilor săi, conform căroră sclavia ar fi la fel de veche ca omul, argumentând caracterul istoric, deci trecător al acesteia. În ace-

¹ George Barițiu, *op.cit.*, p. 96.

² *Ibidem*, p. 101.

³ Mihail Kogălniceanu, *Dorințele partidei din Moldova*, în Paul Cornea și Mihai Zamfir, *Gândirea românească în epoca pașoptistă (1830-1860)*, Editura pentru Literatură, București, 1962, vol. I, p. 84.

lași spirit, consideră și rânduielile feudale pe care vor să le înlăture – ele fiind contrare naturii și rațiunii umane.

Destinul omului se împlinește aici, pe pământ, și nu în transcendent, afirmă pașoptiștii. De altfel, în raportul om-divinitate pașoptiștii operează o răsturnare radicală, cu importante repercusiuni atât în plan teoretic, filosofic, cât și în cel practic, social-politic. Nu divinitatea este scopul existenței – deși ei se referă uneori la înaintarea spre „ținta arătată de degetul lui Dumnezeu”, după expresia lui Bălcescu –, ci omul înțeles concret, ca persoană și națiune. Recursul la divinitate este perceput mai mult ca un mijloc *sui-generis* pentru îndeplinirea aspirațiilor sociale și naționale.

Un mijloc desigur declarativ, o concesie făcută mentalității și gradului de cultură al celor mulți care trebuiau mobilizați în vederea schimbării ordinii feudale revoluate, căci, în realitate, pașoptiștii știau că nimic nu poate suplini eforturile omului, respectiv ale popoarelor. Afirmatia lui Bălcescu, potrivit căreia „mântuirea stă în noi” învederează nu numai un cert realism politic, ci și un substrat antiteologic.

Concepția filosofică pașoptistă se sustrage oricărui scepticism sau agnosticism, exprimând o mare încredere în om și în posibilitățile sale cognitive și creatoare.

Pașoptiștii și imperativul obiectivității istorice*

Reluând ceea ce afirma sociologul George Em. Marica despre Barițiu, am putea susține fără rezerve că „vigilența spiritului critic și năzuința spre obiectivitate” reprezintă moștenirea cea mai importantă pe care ne-au lăsat-o gânditorii români de la 1848 în materie de epistemologie a istoriei. Toți, *in corpore*, își exprimă azeziunea la imperativul redării în mod obiectiv a faptelor istorice, declarându-se adepții unei totale obiectivități. Ei sunt de acord că redarea adevărului este scopul principal al istoriei ca știință. Cerința ca aceasta să prezinte faptele în mod obiectiv, fără ingerințe subiective, este una de prim ordin în gândirea românească de la 1848, exprimând ecouri provenite din istoriografia antică, greco-romană, binecunoscută pașoptiștilor, după cum atestă frecvențele lor apeluri la operele lui Polybiu, Cicero, Salustiu, Tacit etc.

Din cunoscuta formulă aplicată istoriografiei de Cicero – *historia vero, testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis* –, pașoptiștii au reținut, mai ales, cerința ca istoria să fie „lumină a adevărului”, pledând pentru fidelitatea reconstrucției tabloului istoric, adică pentru obiectivitatea redării cognitive a trecutului istoric.

Nu spusese, apoi, același Cicero că „prima lege a istoriei este să nu cuteze a spune nimic fals? Apoi să îndrăznească să dezvăluie adevărul?”¹. Deci, respectarea adevărului este „a doua lege”, prima fiind evitarea minciunii sau a deformării voit părtinitoare a faptelor. Lucrul acesta l-a înțeles Kogălniceanu atunci când, în inspiratul său „Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională”, după ce apelează la Cicero și Lucian din Samosata, cunoscuți prin pledoariile lor pentru obiectivitate, afirmă

* Publicat în *Academica*, București, Anul 10, nr. 4 (112), februarie 2000, p. 14.

¹ Apud Eugen Cizek, *Istoria în Roma antică (Teoria și poetica genului)*, Editura Teora, București, 1998, p. 62.

programatic intenția sa de a recompune cu fidelitate trecutul istoric: „Fără să voiesc sau să mă pot pune mai presus sau măcar deopotrivă cu alții, socot că nu-mi veți lua rău, încredințarea ce vă dau, că răul și minciuna nu vor găsi niciodată în mine un apărător și că totdeauna mă voi sili a vă spune adevărul, caracterul principal al istoriei, iar când nu-l voi putea zice, voi tăce și dumneavoastră veți înțelege pentru ce”¹.

Tânărul istoric își propunea, deci, respectarea adevărului istoric, conștient fiind însă că există și adevăruri a căror afirmare poate aduce prejudicii morale istoricului și de aceea este mai bine să fie trecute sub tăcere.

Interzicerea cursului său de la Academia Mihăileană din Iași, la puțină vreme după debut, confirmă intuiția viitorului om de stat.

Mai inflexibil în această privință, George Barițiu pretinde ca istoricul să spună întotdeauna adevărul și numai adevărul, indiferent de interesele pe care le poate leza: „Istoria noastră trebuie să ne spună adevărul întreg, întru toată golătatea și, dacă vreți, splendoarea sa, fără ca istoricul să întrebe dacă acel adevăr place cuiva sau nu, dacă-l luminează sau îl arde”². Desigur, în fața calomniilor sau a minciunilor străinilor, istoricul trebuie să ia atitudine, să se apere, fără a abdica, însă, de la critica dreaptă, nepărtinitoare a faptelor, care trebuie să însoțească descrierea evenimentelor.

Doar o istorie care caută și expune adevărul, disociindu-l de fals, poate fi utilă, crede și Ion Heliade Rădulescu, subliniind caracterul dăunător al unei opere istorice bazate pe minciună, care „rătăcește și pierde”. De aceea și Heliade va considera oportun să evidențieze calitățile necesare unui istoric ideal: „Să aibă o inimă curată, o minte luminată și liberă de orice prejudiciu (prejudecată, n.n.)”³. Trecutul trebuie reconstituit *sine ira et studio*, afirmă pașoptiștii, reiterând astfel cerința tacitiană. Când consi-

¹ Mihail Kogălniceanu, „Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională”, în *Opere*, vol. II. *Scrisori istorice*. Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Alexandru Zub, Editura Academiei R.S.R., București, 1976, p. 393.

² G. Barițiu, „Istoria noastră modernă”, în *Studii și articole*, Sibiu, 1912, p. 122.

³ Ion Heliade Rădulescu, *Historia critică universală*, București, vol. I, 1892, p. 4.

deră că „datoria unui istoric este de a nu fura, nu prăda, nu desfigura istoria, înțelege adică de a nu schimba și câte cunoaște, de a nu scrie câte nu cunoaște, de a nu inventa fapte ce nu s-ar fi întâmplat”¹, Heliade se înscrie pe linia unui declarat realism gnoseologic.

Conform concepției gnoseologice pașoptiste, obiectul cunoașterii istorice – trecutul devenirii sociale – există în mod obiectiv, nefiind o creație a istoricului. Prin intervenția activă a subiectului epistemic se reconstituie devenirea istorică, reconstituire dificilă, desigur, datorită unor obstacole de ordin obiectiv și chiar subiectiv, dar nu imposibilă.

Subiectul cunoscător are o anumită concepție, o anumită *weltanschauung*, ca atare munca sa de cercetare, de selectare și prezentare a faptelor istorice – substanța însăși a istoriei –, va purta amprenta propriei viziuni. Mai mult, înseși perspectivele sale cognitive sunt, în mod obiectiv, condiționate de cadrul social-istoric, de apartenența la o anumită clasă sau categorie socială și epocă, ceea ce îi poate deforma optica sa cognitivă.

Faptul acesta l-au înțeles și pașoptiștii, care cer istoricului să fie „judele integru”, „drept și luminat” (Heliade Rădulescu) și eliberat de orice „duh de partidă” (Bălcescu, Kogălniceanu etc.).

Conștiința că subiectivitatea – decurgând din rolul activ al istoricului, și nu pasiv, de simplu înregistrator – este inerentă personalității și muncii istoricului, pașoptiștii cer ca efectele acestei subiectivități să fie cât mai reduse. Ei nu sunt de acord cu înfrumusețarea istoriei, care ar avea drept urmare denaturarea sa, pledând, în schimb, în spiritul lui Leopold Ranke – care fixa istoricului cerința de a restitui faptele „așa cum au fost ele”² –, pentru o istorie cât mai obiectivă, care să spună lucrurilor „pe numele lor”, potrivit expresiei lui Heliade.

¹ Idem, *Scrisori din exil*, București, 1891, p. 85.

² Ranke crede în posibilitatea eliminării totale a subiectivității din procesul cognitiv, cerând concentrarea travaliului istoric pe expunerea nuda a faptelor, adică evitând orice comentariu sau interpretare. În felul acesta, Ranke neagă însăși funcția de *magistra vitae* a istoriei scrise, aceea de a judeca trecutul și de a instrui pe contemporani cu exemple selectate din experiența secolelor.